

Söz mülkünün Xaqanı

Dünya ədəbiyyatı tarixində elə böyük sənətkarlar var ki, onların yaratdığı sənət əsərləri təkcə öz xalqının deyil, bir çox xalqların fikri inkişafına təsir göstərərək əsrimizə qədər yaşamış və müəlliflərinin şərafli adını yaşatmışdır. Dahi Azərbaycan şairi Əfzələddin Xaqanı Şirvani də belə ölməz simalardandır. Əfzələddin Xaqanı təkcə Azərbaycanın yox, bütün Yaxın Şərq ədəbi-ictimai fikrinin XII əsrdə yetişdiyi ən görkəmli simalardan biri, sənətinin bəzi məqamları ilə birincisidir. Şair klassik Şərq poeziyasının bütün janrlarında yüksək sənətkarlıq nümunələri yaratmışdır. Xalqımız böyük sənətkarın xatirəsini daim əziz tutur. Əsərləri dönə-dönə nəşr olunur, hər kəs – həm böyükler, həm də məktəblilər tərəfindən sevilərək oxunur. Ömür yolu, ədəbi irsi bəşəriyyətə və insanlığa nümunə olan mütəfəkkirin bu il 890 illik yubileyidir.

Şairləri qartalla bənzədirlər. Axı qartallar zirvədə yaşayırlar, şairləri də daim yüksəklik özünə çəkir. Şahinlər mavı səmələrdə süzüb yərə, insanlara tamaşa, eleməkdən həzz alırlar. Şairlər də həyatın fəvqində dayanıb dünyaya baxırlar. Azərbaycan milli mədəniyyəti də min bir ulduz səmədir. Bu sönməz ulduzların arasında ən gur işıq saçanlardan, öz şəkli, adı və yeri olanlardan biri də Əfzələddin Xaqanı Şirvanidir. Xaqanı bizə xalqın ürəyindən axıb gəlmişdir. Onun həmişəcavan poeziyası seir aşıqlarının qəlbində, dilində doqquz əsrə yaxındır ki, ömür sürüb, damcı-damcı bir yərə toplanıb və bu gün gördüyümüz ümmanı yaradıb.

...Şamaxı ədəbi mühitində gözəl şeirləri ilə artıq diqqət mərkəzinə

düşən 18 yaşlı şairin sorəyi Şirvanşahlar sarayına çatır və gələcək qayınatası, mülüküşşüərə Əbül Ula Gəncəvinin tövsiyəsi ilə o, sarayda fəaliyyətə başlayır. İlk çağlarda şairin qarşısında böyük yaradıcılıq imkanları açılır. Əla bildiyi ərəb, fars və türk dillərində saray kitabxanasında mövcud olan qiymətli ədəbi və elmi əsərləri ağızla oxuyur, öyrənir, məhəbbət şeirlərini, mədhiyyələrini yazır, maddi cəhətdən təminat alır. Ona bir şair kimi ən yüksək zirvədə durduğunu təsdiqləyən "Xaqanı" təxəllüsü verilir.

Ədəbiyyatımızı dərin ümməna oxşasaq, Xaqanı poeziyası onun qayınatası böyük bir etiqad və inamla uzaqlara üzən, qərənəllər tutanında sarsılmayan əzəmətli gəmidir. Dahi şair bu şeiriyyətin uzaqgörən, çox məharətli, qasırgalara dəyanətə sinə gərən müdrik kapitanıdır. Xaqanın dili olduqca sadə, ahəngdardır. Şeir dilimizin saflığı onun adı ilə möhkəm bağlıdır. Vətəninə dərin məhəbbətlə bağlı şairin doğma yurd-yuvanı tərənnüm edən şeirləri, əsərləri bu günə qədər sevilir və gələcək nəsillərə örnəkdir. "Savalan dağının tərif" vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış öz qiymətli fikri-bədii keyfiyyətləri etibarilə xüsusi yer tutan əsərdir.

Şamaxı! Ey mənim sevimli yurdum...

va ya

Ümidim, pənahım Tabrizdir, Tabriz,

O şəhər də mənə mehriban, əziz...

Bəli, gözəl, səmimi kəlamlar ilk növbədə Xaqanın bütün varlığı ilə doğma yurduna bağlılığının, Şirvana, Şamaxıya bəslədiyi sonsuz məhəbbətin yüksək bədii təzahürü kimi qiymətlidir. Lakin sona doğru əsərdə ikinci bir motiv – Tabriz mövzusu boy göstərir və sənətkar onu son dərəcə təbii bir ahənglə birinci mövzuya peyvənd edir, nəticədə həm Şamaxı, həm də Tabriz daxil olmaqla bütün, böyük

Azərbaycan mövzusunə qovuşur və bundan qürur duyur.

Xaqanın bu könüloxşayan beytləri indi hamımızın ən hassas duyğumuzə çevrilmiş Cənubi Azərbaycan probleminə dair cildlərə kitabın epigrafi olacaq dərəcədə aktual, təbii və ahəngdar səslənir. Şimalda Cənubu bir-birinə ədəbilik bağlayan bu canlı atributlar (Şamaxı – ana, Tabriz – ata, şair isə bir qədər arxküyün təbiətili əziz övlad) Azərbaycanımızın vəhdətinin tərənnümü baxımından əsərlərin arxasından həm də o taydakı soydaşlarımızə vüqarla təqdim edilən təkrarsız mənəvi ərməğəndir. Xaqanı Şirvani yalnız Azərbaycanın yox, bütün Yaxın Şərq ədəbi-ictimai fikrinin XII əsrdə yetişdiyi ən görkəmli simalardan biri, sənətinin bəzi əzəmətli keyfiyyətləri ilə birincisidir. Tədqiqatçılar haqlı olaraq onu ədəbiyyatımızda fəlsəfi qəsidənin banisi, ilk və ən güclü məsnəvilərin, incə ruhlı qəzəllərin və müdrik rübailərin, nəhayət, kamil mənzum səyahətnamənin yaradıcısı kimi çox yüksək qiymətləndirirlər. Şair xalqın ehtiyaclarına, qüssəsinə və kədərinə bələd idi, onun dərdinə ürəkdən yanırı və bir çox misralarını doğuran da məhz bu yanğı idi. O, Azərbaycan tarixinə görkəmli dövlət xadimi kimi də daxil olmuşdur.

Xaqanı indi də bizim müasirimizdir. Çünki şeiri öz bədii-estetik dəyərini, ictimai ruhunu həmişə saxlayır, yüksək ideallər uğrunda mübarizədə bizimlə birgə addımlayır. Zəngin irsi sonrakı ədəbi prosəsə ciddi təsir göstərən şair öz dövrü üçün əsl yenilikçi sənətkar idi. Ədəbiyyatımızın Xaqanı mərhələsi şəirdə xalqiliyin, realistik təsvirlərin qüvvətlənməsi, canlı xalq dilinin ədəbi dilə nüfuz etməsi ilə səciyyəlanir.

Tədqiqatlarda Xaqanı Şirvani ilə Nizami Gəncəvi arasında səmimi dostluq əlaqələrinin olduğu barədə maraqlı məlumatlar var. Xaqanı və Nizami yaradıcılığı bir-birini təsdiqləyən, tamamlayan, eyni dövrün poetik əks-sədası olan, cəhənsümlü ideyaları birləşdirən, vəhdət yaradan iki qüdrətli poetik hissirdir. Hər iki sənətkar dövrün ən mühüm məsələlərində bir cəbhədə dayanır, şərə, eybəcərtiyə, nadanlığa qarşı eyni mövqədən atəş açır, eyni ideallarla çıxış edir.

Xaqanı ilə Nizamini təkcə saraylar deyil, bütün dövr, zaman, cəmiyyət narahat edir. Hər iki şair dövrünün hünərsiz, nadan hakimlərindən şikayətlərdə həmrəy və həmfikirdir. Hər iki şairin yaradıcılığında güclü bir inkarçılıq ruhu var. Bu, insana zidd baxış, görüş və ehkamların inkarıdır. İntibah dünyagörüşünün orta əsr şəri, eybəcərtiyə qarşısındakı dəhşətidir. Xaqanınin "Töhfatül-İraqeyn", "Mədain xərəbələri" və başqa əsərlərində, Nizamının "Xəmsə"sində və digər lirik şeirlərində gözəlliyi təsdiqə yönələn həmin inkarın parlaq nümunələri ilə qarşılaşıng.

Əsərləri tədqiq edildikdə müəllifin öz dövründəki əsas ehmələ yaxşı bələd olduğu meydana çıxır. Azərbaycan alimlərindən Məhəmmədəli Tərbiiyyət mütəfəkkirin ehmələ necə dərindən vəqifliyi haqqında belə yazır: "Xaqanı Şirvani öz dövrünün işlənməkdə olan ehmələrinin çoxuna, xüsusən hikmət, heyət, nücum, musiqi ehmələrinə yaxşı bələd idi. Onun əsərlərində bu ehmələrdən çox istifadə vardır; o, tarixi də gözəl bildirdi. Qəsidələrinin birində bu haqda yazır:

Kodam elm kəzu aql-e mən nəyafət əsar,

Beyazam mərə ta bebinə acaram.

"O hansı elmird ki, bilmirəm, mənə smamaq istəyirsən, əsərlərimə diqqət el". Xaqanı bu fikri ərəb dilində yazdığı əsərində də təkrar edərək demişdir: "Mən ehmələ şərafətlənin onun sayəsində şöhrət tapıram".

Təkcə nücumə dair XII əsr astrologiyasına tamamilə müvafiq təbir və

fikirləri bu elmə nə qədər mükəmməl ağıllığını göstərir. Nücum elminə yaxşı bələd olduğu üçündür ki, ulduzların hərəkətinin kürreyi-ərzə və ya insan təleyinə xeyir və zərər verəcəyinə heç vaxt inanmamışdır. Şair "elm" dedikdə yalnız "dini ehmələri" deyil, eyni zamanda dövründəki dəqiq, təbiət ehmələrinə də nəzərdə tuturdu. Elmə verdiyi yüksək qiymət onun "Töhfatül-İraqeyn" əsəri ilə məhdudlaşmayıb, "Meratussəfa" adlı, "Xorasanyabəm" rədifli və s. qəsidələrində, qəzəl, qitə və rübailərində də dəfələrlə öz ifadəsini tapmışdır. Dini ehkamlara tənqidi münasibəti də elmə yüksək qiymət verməsi ilə üzvi surətdə bağlıdır.

Saraydan üz döndərmiş şair daim xalqına arxalanmış, özünü Xaqanı deyil, Xalqanı adlandırmış, dərviş sultandan daha ləyaqətli saymış, qəlbin saflığını, könülxluğunu, düzlüyü, təmiz eşq və məhəbbəti tərənnüm etmişdir. Xaqanı Şirvani eyni zamanda öz yurdunu sevən alovlu vətənpərvər, humanist bir şair idi. Əsərlərində cazibədar vətən torpağı mənzərələrinin parlaq təsviri verilir. Ana məhəbbətinin, əhdə vəfani yüksək bədii dil, qızgın ürək, böyük sənətkarlıqla tərənnüm edən şair öz zamanəsindən razı qalmamışdır. Şair bir şeirində sonsuz ürək ağrısı ilə deyir.

*Çox zəhmət çəkdim mən arzu yolunda,
Təleyim üzümə gülmədi bir an.
Dünyaya sığmam hikmətim vardı,
Ona dar gəlirdi hər iki cahən.
Mənə verilən olmadı layiq,
Layiq olanı da vermədi dövrən.*

Xaqanınin həyatının son illəri olduqca ağır keçdi. Çox sevdiyi ailə üzvləri – 20 yaşlı cavan oğlu, qızı və arvadı bir-birinin ardınca vəfat etdilər. Qoca şair tamamilə təkl qaldı. Ömrünün bu dərdli günləri haqqında bir çox mərsiyələr yazıldıqdan sonra, nəhayət, 1199-cu ildə dünyasını dəyişdi və Tabriz şəhəri yaxınlığında, sonralar "Məqbərət-üş-şüərə" adlanan Sürxəb qəbiristanında dəfn edildi.

Biz xalqımızın olduqca zəngin mədəniyyət tarixini, Azərbaycan ədəbiyyatının dahilərini, yadigar qoyub getdikləri zəngin irsi əziz tutmalı, onların qədrini bilməli və dərindən öyrənməliyik. ♦

Aynura Əliyeva,

F. Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının metodisti

Ədəbiyyat:

Xaqanı Şirvani // Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə. c.II. – B.: Elm, 2007. – s. 413-461.

Qacar Ç. Poeziya Xaqanı: Xaqanı Şirvani // Azərbaycan qədim və orta əsrlərdə. Görkəmli şəxsiyyətlər. – B.: Oka ofset, 2012. – S. 98-107.

Nəbiyev B.Ə. Əfzələddin Xaqanı Şirvani (1126-1199) // Şamaxı torpağının yetişirdiyi böyük Azərbaycan şairləri: elmi-kütləvi oçerklər. – Bakı: Ozan, 2012. – 288 s.

XII əsrin görkəmli Azərbaycan şairi Əfzələddin Xaqanınin həyat və yaradıcılığına həsr olunan milli seminarın materialları. – Bakı: Xatun plyus, 2009. – 65 s.

Soltanov M. Xaqanı Şirvani (1126-1199) // Şair və yazıçılarımızın həyatından maraqlı anlar. – Bakı: "AM 965" MMC, 2010. – s. 7-9.

Yusifli X. Xaqanı və Nizami // Nizami Gəncəvi: sələflər və xələflər – Bakı: Adiloğlu, 2011. – 480 s.